

**CONTRIBUȚII LA ISTORICUL ASOCIAȚIONISMULUI CULTURAL
ROMÂNESC DIN BIHOR. DESPĂRȚĂMÂNTUL „ASTREI”
DIN MARGHITA (1910-1918)**

Radu ROMÂNĂȘU*

**CONTRIBUTIONS TO THE HISTORY OF THE ROMANIAN CULTURAL
ASSOCIATION IN BIHOR COUNTY. THE ASTRA BRANCH
FROM MARGHITA (1910-1918)**

Abstract

The ASTRA branch from Marghita was the forth, in chronological order after those from Beius, Oradea and Ceica founded in Bihor. It's establishment, in the year of 1910 was the result of a long process, elaborate preparation by the local intellectuals, who actively participated at the efforts laid-down by the ASTRA Association with the goal of raising through culture the Transylvania Romanian nation during the monarchy of Austro-Hungaria.

It's cultural activity came to being through organizing numerous cultural-artistic moments: conferences, the foundation of people's libraries, teaching classes for the rural population.

Not at all times did the initiatives accomplished their goal, but the importance was the will of changing the mentality through adopting new modern elements, which allowed the speedy conscription of conscience and national deed of Romanian Bihor county people towards gaining their natural rights.

Key words: culture, association, branch, intellectuals, „Astra”, Bihor County.

Activitatea *Astrei* până la Unirea din 1918 a fost de o complexitate demnă de remarcat, ea înglobând numeroase direcții de acțiune ce s-au concretizat în peisajul cultural al timpului. *Asociațiunea transilvană pentru literatura română și cultura poporului român*, încă din anul constituirii sale (1861), și-a înțeles menirea sa de a răspândi, mai ales în rândurile țărănimii române, știința de carte și rezistența națională în fața condițiilor social-politice neprielnice din Imperiul Austro-Ungar.

Societatea s-a constituit într-o adevărată falangă culturală care a militat pentru unitatea tuturor românilor prin intermediul culturii, instrumentul viabil ce a rămas la îndemâna intelectualității românești pentru câștigarea de drepturi naționale. *Astra* a reprezentat dintotdeauna focarul preocupărilor culturale, fiind o pepinieră a oamenilor de cultură care s-a grupat sub steagurile *Asociației* pentru “lățirea culturii și literaturii românești” în toate segmentele societății.

---

*Universitatea din Oradea, email: rrd1214@yahoo.com

La masa verde a *Astrei* au fost invitați toți aceia care, indiferent de confesiune sau viziune politică, erau conștienți că trebuie să strângă rîndurile pentru o acțiune comună pusă în slujba românilor de pretutindeni.

Conferințele, șezătorile artistico-literare, diferitele manifestări culturale, întemeierea de biblioteci populare, cursurile de alfabetizare etc. s-au înscris în arsenalul complex al *Astrei* care a fost aplicat în numeroase sate și orașe din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș¹. Activitatea culturală a *Astrei* a reușit să dea rezultate notabile atât până la 1918, cât și în cadrele statului unitar român. Acest fapt a fost posibil prin fixarea unui program de muncă vast, bine conturat și metodic urmat de toți cei care au simțit dorința de a împărtăși din experiențele lor sufletești și altora. Desigur, de-a lungul timpului, au existat și neajunsuri, proiecte ce nu s-au realizat datorită unor cauze variate, dar, în general, stăruința și răbdarea au caracterizat toate acțiunile elaborate de bătrâna asociație culturală².

Despărțământul Marghita al „*Astrei*”, a fost al patrulea, în ordine cronologică (după despărțămintele din Beiuș, Oradea și Ceica), înființat în Bihor. Organizarea unor asemenea așezăminte culturale în Bihor a fost rezultatul unui proces de durată, pregătit cu multă minuțiozitate de către intelectualii locali, care au participat activ la eforturile societății pentru ridicarea prin cultură a națiunii române din monarhia bicefală.

Intelectualitatea a așteptat momentul prielnic, când *Astra* va acționa energic, în sensul înființării unor filiale în Maramureș, Crișana și Banat.

Ideea înființării noului despărțământ bihorean a prins contur în cadrul adunării de inaugurare a „institului financiar” *Luncana*, desfășurată la 14 iulie 1910. La întrunire au participat intelectuali și săteni români din Marghita și satele limitrofe, care au hotărât organizarea unui nou despărțământ al Asociației, la Marghita. S-a urmărit ca noua filială a „*Astrei*” să preia sub coordonarea sa culturală toate comunele românești din jur, care până la acea dată erau subordonate despărțământului orădean înființat în anul 1900.

Decizia românilor din această zonă a fost comunicată Comitetului Central al „*Astrei*” de către dr. Dionisie Stoica, Sibiul aprobând solicitarea. Astfel, ședința de constituire a despărțământului s-a desfășurat la 16 octombrie 1910. Ca director al despărțământului a fost ales Dionisie Stoica³.

Cea dintâi adunare generală a despărțământului s-a desfășurat în școala din Popești, la 12 iunie 1911. Au luat parte membrii comitetului de conducere, intelectuali și țărani din mai multe sate: Popești, Voivozi, Varviz, Cheț, Ciutelec etc. În prima parte a întrunirii, președintele D. Stoica a dat citire unui raport prin care solicita strângerea unor informații cu caracter general, din fiecare comună. Erau vizate în mod special situația morală și materială a poporului. S-a discutat și despre necesitatea constituirii de coruri în cât mai multe comune, combaterea unor boli sociale (cu accent pe combaterea alcoolismului), abonarea agenturilor despărțământului la gazetele românești, și trimiterea unor reprezentanți ai noii instituții culturale la examenele școlilor confesionale românești din comunele aparținătoare. Acest deziderat s-a materializat prin prezența la examenele de la școala din Popești – din partea despărțământului – a intelectualului Gheorghe Navrea. De altfel, comitetul de conducere a pus un accent deosebit pe acțiunea de sprijinire a procesului de învățământ. Acest fapt reiese fără echivoc dintr-un raport prezentat public, din care spicuim câteva pasaje semnificative: „...În programul nostru de activitate un punct de mare însemnătate este participarea la examenele populare și împărțirea de broșuri între școlari. Asociațiunea noastră, interesându-se în prima linie de cultura poporului nostru, e natural să ne interesăm de felul cum se pun temeliile acestei culturi în școlile noastre și cu deosebire în părțile mărginașe, cărora aparține și despărțământul nostru...Și din puțină experiență

¹ Arhivele Naționale-Serviciul Județean Bihor (în continuare: AN-SJBh), *fond Astra despărțământul Bihor*, dos. 13, f. 5.

² *Transilvania*, 1928, nr. 1, p. 6.

³ Viorel Faur, *Activitatea despărțământului din Marghita al „Astrei” (1910-19145)*(în continuare: *Activitatea...*), în *Crisia*, 1977, p. 481-482; Radu Romînașu, *Asociații culturale românești din Oradea și județul Bihor în perioada interbelică*, Editura Universității din Oradea, 2008, p. 180.

câștigată până acuma pe acest teren, în urma câtorva participări la examene țin să afirm, că aceste participări urmând în fiecare an și sistematic, în câțiva ani vor avea influență nespuse de binefăcătoare asupra învățământului nostru popular. Prin împărțirea de premii se face marele bine că și în casele țăranilor români din aceste părți ajunge o carte românească⁴. În cadrul primei adunări generale s-au susținut și următoarele conferințe⁵: *Meseriașii și industria de casă* (de către C. Manu), *Contracte și cambii* (de către dr. Aurel Nichita), *Folosul învățaturii și școlii* (de către învățătorul Ioan Abrudan) și *Despre Asociațiune* (de către Victor Pop). La adunare au participat 300 de persoane. Cu acest prilej, s-a înființat și agentura „Astrei” la Popești, precum și o bibliotecă⁶. Agentura a avut următorul comitet de conducere: Vasile Tamaș (președinte), învățătorul George Bacoș (notar și bibliotecar) și judele comunal Ioan Pinția (casier). S-au înscris 50 de membri ajutători din Popești, Voivozi și Varviz. Ultima parte a adunării a conținut o parte artistică, susținută de corul din Cheț, condus de Grigore Görög, care a impresionat asistența prin repertoriul muzical prezentat⁷.

Interesantă, sub raport documentar, ni se pare a fi motivarea interesului pentru un anumit tip de prelegere, așa cum reiese dintr-un raport de activitate pe anul 1911, înaintat comitetului central de către directorul despărțământului marghitean: „Suntem necesități a pune la început accent mai mare pe prelegerile culturale generale, fiind poporul foarte rămas [în urmă] și având convingerea, că poporul românesc e lăsat să sufere, fără a avea vre-un drept să aspire la cultură și la o viață mai omenoasă. De aceea prelegerile directe practice s-au ținut mai puține. Se vor spori treptat și acestea”⁸.

Ca urmare a solicitării adresate - la începutul lunii iunie 1911 - de către conducerea despărțământului factorilor de decizie de la Sibiu, de a le pune la dispoziție broșuri pentru înființarea a încă 3 biblioteci, le-au fost expediate mai multe exemplare din colecția *Biblioteca populară a Asociațiunii*, precum și numere din revista *Transilvania*⁹. În consecință, în perioada imediat următoare, au fost înființate două biblioteci, între care una la Voivozi-Cuzap (30 iulie 1911), cu 35 de volume donate de conducerea centrală¹⁰.

În anii 1911-1912 au mai fost înființate agenturi la Voivozi și Cuzap. Cu ocazia constituirii agenturii din Cuzap, la 30 iulie 1911, dr. D. Stoica a conferențiat în fața a 150 de persoane despre *Conștiința națională și drepturile noastre etnice*.

Scopul urmărit prin înființarea unei rețele de biblioteci a fost acela de a cultiva gustul pentru citit al țăranilor, de a-i atrage în sfera de preocupări ale asociației, făcându-i astfel conștienți de necesitatea realizării unui bloc compact pentru îndeplinirea dezideratelor politice și culturale ale mișcării naționale din Transilvania.

În ședința comitetului cercual din 10 februarie 1912 a fost lansată ideea inițierii unor contribuții benevole pentru abonarea câtorva comune din despărțământ la o serie de periodice populare românești, prin intermediul cărora țăranii să aibă posibilitatea să se informeze în legătură cu evenimentele politice și culturale din țară. A fost adunată pentru acest scop suma de 118 coroane. Pentru satele Popești, Voivozi-Cuzap și Varviz s-au asigurat abonamente gratuite pentru publicațiile *Libertatea* și *Poporul Român*, distribuindu-se și cărți, sub formă de premii, elevilor cu rezultate meritorii la învățătură. Asemenea premii (8 broșuri) au fost împărțite și la școala din Popești¹¹.

⁴ Viorel Faur, *Activitatea...*, p. 485.

⁵ În despărțământul Marghita al „Astrei” s-au remarcat în activitatea conferențiară următorii intelectuali: Dionisie Stoica (directorul despărțământului), Victor Pop (preot în Cheț), Iuliu Chiș (avocat în Marghita), Vasile Tamaș (protopop din Popești), Coriolan Manu (preot în Abram), Aurel Nichita (avocat în Marghita), Ioan Abrudan (învățător în Făncica).

⁶ AN-SJBh, *fond Astra-Bihor-Oradea* (în continuare: *fond Astra...*), dos. 33/1906-1914, f. 189; Biblioteca din Popești a fost cea de-a treia constituită în cadrul despărțământului Marghita.

⁷ Viorel Faur, *Activitatea...*, p. 485-486.

⁸ AN-SJBh, *fond Astra...*, dos. 33/1906-1914 f. 190.

⁹ *Ibidem*, dos...., f. 153-155.

¹⁰ Bibliotecar a fost ales învățătorul local Constantin Mărcuț (*Ibidem*, f. 281).

¹¹ AN-SJBh, *fond Astra...*, dos...., f. 249-250; Viorel Faur, *Cultura românilor din Bihor 1849-1918*, Fundația Culturală „Cele Trei Crișuri”, Oradea, 1992, p. 92; Idem, *Activitatea...*, p. 487.

Îndată ce starea financiară a despărțământului ar fi permis, urma să se facă abonamente pentru alte gazete, în special pentru *Tribuna Poporului*. S-a decis ca periodicalul *Poporul Român* să fie cerut gratuit pentru 19 așezări ale despărțământului, între care figura și localitatea Spurcani¹².

La sfârșitul anului 1911, biblioteca din Popești cu un inventar de 52 volume și 45 broșuri, a fost frecventată doar 10 cititori, iar cea din Voivozi-Cuzap (35 de volume și 35 broșuri) a contabilizat 20 de cititori.

Conform raportului general cu privire la activitatea despărțământului în anul 1912, întocmit de directorul dr. Dionisie Stoica, la 2 iunie 1913, numărul cititorilor pentru cele două biblioteci menționate a fost următorul: Popești (52 de volume, 45 de cititori), Voivozi-Cuzap (35 de volume, 35 de cititori)¹³.

Potrivit surselor arhivistice depistate, la Voivozi a funcționat și o importantă bibliotecă parohială, cu un fond de 145 de cărți, inventariate pentru anii 1911-1912¹⁴. Pentru anul următor s-au adăugat alte 23 de cărți¹⁵. Tematica acestora era diversă, încercându-se în primul rând achiziționarea creațiilor din literatura națională, alături de lucrări istorice, geografice, religioase, economice, biologice, pedagogico-sociale, opere aparținând literaturii universale, dar și valori ale spiritualității populare precum povestiri, cântece, glume, snoave și alte produse ale talentului țărănesc atât de bogat reprezentat.

O inițiativă interesantă a despărțământului a fost întocmirea unei liste a intelectualilor și sătenilor din cercul Marghita. Documentul datează din 19 iulie 1912 și cuprinde și numele a trei intelectuali din localitățile Varviz (I. Popa – preot), Voivozi (G. Navrea – preot) și Popești (Vasile Tămaș – protopop). Lista a fost însoțită de un text redactat de conducerea despărțământului marghitean (D. Stoica – președinte și I. Chiș – vicepreședinte), care are o valoare istorico-documentară deosebită: „...Între actualele împrejurări...când poporul

12 AN-SJBh, *fond Astra...*, dos..., f. 281-282.

13 *Ibidem*, f. 187, 369.

14 Prezentăm titlurile de carte aflate în fondul bibliotecii parohiale din Voivozi, inventariate pentru anii 1911-1912: *100 Doine și strigături, Doine și strigături, Halinia, Anectode împănate, Istorie morale, Crucea de lemn, Miorița, 1877- Schițe de război, Versuri și proză* de G. Coșbuc, *Nicolae Vulpea, Cine-i ucigașul?, Teatru școlar, Din popor, Istorie biblice, Lucrarea pământului, Sămânța plantelor agricole, Moș Stoica, Istoria poporului român, Ștefan cel Mare, Păstrarea sănătății, Războiul român pentru neatarnare, Istoria lui Mihai Viteazul, Revoluția lui Horea, Căsuța poștei, O rugăciune, Povești de Crăciun, Oameni și fapte, Satul Grivița, Sfatul viteazului, Sfatul unui plugar, Cărticica plugarului, Povești de Ioan Slavici, Povestiri morale, Povești ardelenesti, Țiganiada, Arghir și Elena, Făt Frumos din Lacrimă, Tânăra sibiană, Istorie religioase, Viețile sfinților, Țigani, Basmele românilor, Anecdote populare, Ilie Marin, Doine și strigături, Vătăjelul, Orațiuni de nuntă, Cazană Țiganilor, Gruia lui Novac, Povestiri de petrecere, Pentru țărani, Povestiri, Poezii alese, Din putere proprie, De demult, Floarea Soarelui, Cântece din bătrâni, Calendarul „Asociațiunii” pe 1912, Din viața sfinților, Pov[estea] lui Harap Alb, Lucrarea pământului, Nutrețurile, Povestiri din viața țăranilor, Alexandria, Cum să trăim?, Din lume pentru lume, Din faptele străbunilor, Cântece și povești, Eroii noștri, Musca, Nasul, Întâia scrisoare de dragoste, Poezii populare din Banat, Poezii de Octavian Goga, Însemnările unui trecător, Tovarășii de școală, Maestrul orb, Darul lui Christos, Doi călărași, Din bătrâni, Tușa Oana, Balaurul cel cu șapte capete, Cum se întorc rândunelele, Versuri și proză, Despre testament, Poșta telegrafică și telefonul, Icoane din istoria grecilor I, Icoane din istoria grecilor II, Cultura cucuruzului, Ionel – familist, Ionel de un an, Ionel de șapte ani, Ionel la școală, „Astra”, Reguli ortografice, Vulcanismul, Împărțirea, lucrarea și îngrășarea pământului, Nuvele istorice, Poezii populare, Comuna viitorului, Povestiri, Poezii alese, Ionel căsăt[orit], O seamă de cuvinte, Fabule alese, Nutrețul măestrit, Escule, Harap Alb, Povestiri, Alexandru Machedon, Clubul „Asociației” 1913, Creșterea pomilor, Din isprăvile lui Păcală, Povestiri, Inst[itutul] pedag[ogic] gr[eco] or[todox] Arad, Date și documente, Carte de cântece, În sat la Tânguești, Călăuza creștinului, Povestea lui Stan Pășitul, Calendar pre 1913. (Arhivele Naționale-Serviciul Județean Bihor, *fond Episcopia Ortodoxă Română Oradea*, dos. 287/1900-1918. f. 76-77).*

15 În bibliotecă au intrat următoarele cărți: *Viața unei mame credincioase* de Dr. I. Lupaș, *Din isprăvile lui Păcală II* de P. Dulfu, *Cum să trăim, partea a II-a* de Dr. A. Dobrescu, *Leonard și Gertruda I,II,III* de Pestalozzi, *Cântece din bătrâni II* de Vasile Alecsandri, *Povestiri din viața țăranilor II* de I. Pap Reteganu, *Arghir și Elena, Rugăciuni și cântări de laudă, Calendarul „Astrei” 1914, Noul testament prescurtat* de Arh. Sofronie Craioveanu, *Cântece de stea* de G. Ionescu, *Cântările Sfintei Liturghii* de I. Popescu-Pasărea, *Basme și legende străine* de Virgil Coroivan, *Prohodul D[omnu]lui D[umne]zeu și M[ântuitorului] Iisus Christos* de D. Suceveanu, *Studii științifice* de G. Todica, *Moise Păcurarul* de Dr. D. Stoica, *Mizeria, boala, crima* de Pr. D. Voniga, *Ionel cartea I-a*, de Borgovan, *Ionel partea a-II-a, Învățătură despre legea notarilor publici* de M. Bosan, *Zâna margaretelor* de I. Moța, *Colecție de colinde din Bihor*, publicate în revista *Transilvania*, 1913, nr. 1-2, culese de G. Navrea. (AN-SJBh, *fond Episcopia Ortodoxă Română Oradea*, dos. 287/1900-1918. f. 204.

nostru abia mai poate suporta multele greutăți ce-l apasă, datori suntem să-i sărim fără zăbavă-n ajutor toți aceia,...al căror suflet și inimă tresaltă la o viitoare bunăstare și fericire a unui neam care până acuma n-a cunoscut decât îndelungi suferințe și neîncetate umiliri”¹⁶.

Activitatea culturală a despărțământului a fost deosebit de intensă pentru perioada anilor 1910-1912. Aceasta a fost întreruptă în anul 1913. Acest fapt rezultă din adresa trimisă de D. Stoica către conducerea „Astrei” de la Sibiu la 9 februarie 1914: „Avem onoare a vă anunța că despărțământul în anul trecut a fost împiedicat de a dezvolta vreo activitate din cauza anului de tot critic, care în părțile noastre a adus poporul aproape de mizerie. Ploile au făcut de s-au vărsat apele în mai multe rânduri, iar recolta a fost cu desăvârșire compromisă. Comunicația în satele noastre a fost aproape imposibilă anul întreg, fiind drumurile foarte rele. Dar chiar de n-ar fi fost comunicația întreruptă - eventualele prelegeri etc. în asemenea situație n-ar fi putut fi de prea mult folos”¹⁷.

A urmat declanșarea primei conflagrații mondiale, care a paralizat activitatea despărțământului. Aceasta a fost reluată în noile dimensiuni social-politice din România întregită, care a oferit condiții incomparabil mai favorabile promovării actului de cultură.

După „marele război”, primul pas a fost reorientarea factorilor de decizie locali în funcție de noile cerințe ale vremii. Din această perspectivă, s-a trecut la reorganizarea despărțământului. Momentul s-a petrecut la 28 august 1920 cu prilejul adunării cercuale ținută la Abrămuț, ocazie cu care s-au ținut sătenilor trei conferințe. Elevii comunei au organizat o serată culturală cu declamări și cântece naționale, iar în final s-au pus bazele unui cor. Directorul despărțământului, avocatul Iuliu Chiș, a continuat activitatea culturală prin organizarea unor numeroase conferințe, șezători și serate culturale la sate, a reorganizat zece agenturi și a aniversat - prin manifestări cultural-artistice - un secol de la mișcarea cu caracter revoluționar condusă de Tudor Vladimirescu. În anul 1923 acesta s-a retras de la conducerea filialei, în locul său venind Vasile Bianu, primarul Marghitei, iar din anul 1924 pretorul Vladimir Muțiu. Între anii 1923 și 1928, despărțământul a trecut printr-o perioadă de dezorganizare. Datorită acestei situații, Iuliu Chiș a fost solicitat să revină la conducere, ceea ce a echivalat cu o revigorare a acțiunilor culturale. Cu toate acestea, în anul 1933 Sibiul a considerat despărțământul Marghita ca neorganizat. Moartea lui Iuliu Chiș a determinat pe liderii *Astrei* Centrale să ceară cu insistență o nouă reorganizare, fapt petrecut la 6 martie 1936. Președinte a fost ales protopopul greco-catolic Antoniu Băliban. Revigorat în felul acesta, despărțământul s-a implicat în organizarea unor acțiuni cultural-artistice reprezentative pentru inițiativele de culturalizare inițiate de statul român la granița de vest a țării¹⁸.

Despărțământul din Marghita, împreună cu agenturile sale, și-a propus, alături de celelalte despărțăminte bihorene, concretizarea unui program cultural vast prin intermediul unor multiple modalități de difuzare a actului cultural. În consecință, acestea au încercat să deschidă o nouă perspectivă asupra prefacerilor culturale acut resimțite în părțile vestice locuite de români. Nu întotdeauna inițiativele și-au atins scopul, însă importantă a fost dorința schimbării mentalității prin adoptarea elementelor noi, moderne, care au permis mobilizarea mai grabnică a conștiinței și faptei naționale a românilor bihoreni spre dobândirea drepturilor firești. Deși multe inițiative culturale au fost zădărnicate de autoritățile austro-ungare, iar altele s-au lovit de insurmontabile dificultăți financiare, considerăm că activitatea *Astrei* în Bihor, până la Unirea din 1918, a reprezentat un capitol important din istoria culturii locale din epoca modernă, care s-a constituit în România întregită într-o “moștenire” culturală deosebită, de care au beneficiat, în condiții mult mai bune, noile instituții culturale și societatea civilă din Bihorul interbelic.

¹⁶ Apud Viorel Faur, *Activitatea...* p. 489.

¹⁷ AN-SJBh, *fond Astra...*, dos. 33/1906-1914, f. 404.

¹⁸ *Ibidem*, p. 173-175; Arhivele Naționale-Serviciul Județean Sibiu, *fond Astra*, dos. 43/1921, f. 109-110.